

ЦРКВЕ БРВНАРЕ У БЕОГРАДУ

Дрвене цркве, или цркве брвнаре како их обично називамо, јесу, с обзиром на остале цркве од слабе грађе — бондучаре, чатмаре или плетаре, најмање и најскромније црквене грађевине које су Срби подизали, првенствено у данима ропства и првих година ослобођења почетком прошлога столећа. Оне су израз тешког економског стања, и ограничених материјалних могућности у земљи и, најзад, оне су израз ограничене слободе. Зато је разумљиво што се код нас на оваквим грађевинама не јављају велике и разуђене основе ограничене високим и масивним зидовима, богато резбареним, над којима се уздижу шиљати и стрми кровови из којих избијају кубета и још виши звоници. Такву једну архитектуру сретамо у шумским пределима североисточно од наше земље, или сасвим на северу, где верски, национални и економски моменти нису били у тој мери пресудни.

Из истих разлога сасвим је разумљиво и то што су цркве брвнаре код нас подизане углавном по скривеним и забаченим местима, или по селима, од стране безимених сеоских мајстора-дунђера, какви су касније нарочито били чувени Осађани за време кнеза Милоша. То су, дакле сеоске, а не варошке цркве, иако се оне са изузетком јављају и у варошима, и то у већини случајева — такође за време кнеза Милоша, што је био случај у Београду, Смедеревској Паланци и Зајечару. У то време појављује се и „изобразитељ зограф Славеносерб“ Арсеније Јакшић који по селима слика скромне иконостасе и појединачне иконе за овакве црквице, као што је то за време Карађорђа чинио и „Белиградски живописец“ Никола Бакић, или још

раније „грешни јереј“ Симеон Лазовић — једва позната имена међ мноштвом оваквих „молера“.¹

Посебно питање претставља дрвена црква која се налазила у Београду. О њој постоје различита мишљења која бисмо на овоме месту желели да расветлимо. У питању је Београдска црква, посвећена св. архангелу Миаилу — она која је постојала пре данашње Саборне цркве — пре 1845 године.

Мита Петровић, у свом делу о финансијама и установама у обновљеној Србији до 1842 године, пише да се у то време, усред Београда налазила „једна стара црква од брвана, која је подигнута за време аустриске окупације 1718—39 ... 1837 г. порушена је стара београдска црква од дрвета и на место њено подигнута је велика Саборна црква која је довршена 1845“. Као доказ наводи речи урезане на мраморној плочи испод часне трпезе, које тврде да је на томе месту био „жртвеник, на њемже стајаше древнаја церков Бјелградска“.² Слично мишљење заступа у предговору Вујићевих *Путешествија* Јован Ердељановић. Београдска црква, о којој Вујић пише, била је црква на месту данашње Саборне. Према Ердељановићевом коментару, „Та је стара црква била од брвана и без торња, а подигнута је за време аустриске владе у Србији... Ова је црква порушена 1837. године и на њено је место подигнута данашња, која је довршена 1845 год. Темел старе цркве остао је сав унутра у овој новој цркви“.³ Ова су мишљења прихватили доцније и неки други писци, међу којима и др. Радослав Марковић, наводећи да је црква била 1836 године „од дасака и ћерамидом покривена“.⁴

Шта је руководило поменуте писце да овако нешто тврде, није нам јасно. Можда је то била позната забелешка Димитрија Николајевића Бантиш-Каменског, који, описујући Србију кроз коју је пропутовао 1808 године, тврди да нигде скоро није приметио цркве, изузев у Београду, где „сам — каже — видео једну малу, дрвену“,³ не наводећи ништа више.

Поједини описи некадашње Београдске цркве, или Велике цркве како су је такође звали, нигде одређено не говоре о грађевинском материјалу из кога је она учињена. То су углавном описи њене унутрашњости, који нам у овом погледу много не казују. Али, читајући између редова, човек је ипак у стању да извуче извесне чињенице из којих се може закључити да је у питању била зидана грађевина, а не дрвена.

Београдску цркву Турци су разорили пре 1718 године, тако да је по доласку Аустријанаца Београд имао само једну цркву, и то у такозваној Новој вароши. После упорних интервенција београдских митрополита Мојсија Петровића и Вићентија Јовановића, црква је ипак обновљена за време ове аустријске окупације, иако се тачно не зна када.⁶ За време другог аустро-турског рата, који се завршио Свиштовским миром 1791 године, црква је поново страдала. Срби су тада добили дозволу од турских власти да своју главну богомољу оправе. Из докумената који о тој оправци говоре, а које је у *Споменици Саборне цркве у Београду* прикупио проф. Душан Петровић, сазнајемо извесне конструктивне појединости о рђаво изведеним сводовима који нису имали одговарајућу висину у односу на ширину цркве, услед чега нису ни били поуздани. С тога, „Општина београдска, бојећи се да се не провале, стегне их гвозденим кукама један пут, па стегне и други пут; али после тога почну попуштати сами зидови, особито они у западном делу, па се још и на самом своду покажу пуко-тине“.⁷ — Све је ово својствено зидовима, а не дрвеним конструкцијама.

Јоаким Вујић описује ову цркву 1826 године, али не говори од какве је грађе она била подигнута. Он само помиње

натписне плоче „у зиду“ са западне стране, више гробова Доситејевог и Чардаклијиног, као и унутрашњи изглед цркве у којој „јест све по начину христијанском устројено“; олтар с часном трпезом и свим потребама за вршење богослужења, „прилично темпло (иконостас) с лепим иконама“, кандила, чираке, две певнице, владичин и кнежев сто с десне стране. „Потом следују свуда унаоколо и по среди цркве столови и један лепи на среди цркве полијелеј. Женска обаче препрата није доле на земљи како то Цесарији него је горе на кору. Она је спред с гвоздени роштиљи снабдена како у Венецији, Тријесту и прочима источним странама“, завршава Вујић свој опис.⁸

Нама је данас прилично јасна и одређена слика наших цркава брвнара тога времена. То су у суштини међусобом сличне, једноставне и скромне грађевине. Из тих разлога Вујићев опис не би могао одговарати опису једне овакве цркве: натписне плоче морале би у том случају бити постављене на зиду од брвана или дасака, а никако у зиду, како то описује Вујић. Певнице и већи број столова, свуда унаоколо и по среди цркве, захтевали би већи простор но што би имала једна црква брвнара. Поред тога, женска припрата у хорском простору на галерији заклоњеној гвозденим решетком, није уобичајена у дрвеним црквама, а још мање на начин који се виђа у Венецији, Трсту и на Истоку.

Други нам описи још јасније говоре да ова црква није могла бити дрвена. Била је дугачка, ниска, тврдо зидана. Имала је чак и велико кубе које није обнављано приликом доцније поправке, после њеног страдања за време опсаде Београда под Лаудоном, 1789 године. То сазнајемо из података које је прикупио проф. Петровић.⁹ И аустријски путописац Пирх, говорећи о Београду из 1829 године, напомиње да „на југозападној страни главне улице у горњој вароши . . . долази хришћанска црква, велико, солидно здање још без торња. Поред ње је, преко пута кнежеве куће, дугачко школско здање; преко пута цркве неколико прилично озиданих кућа, међу њима

Сл. 1 — Варошка црква у Београду — литографија у боји, рад Квицова 1856 године. (Из збирке Музеја града Београда).

српска кафана...¹⁰ Јасно нам је да је у питању Београдска црква. Тврдо или солидно зидано здање, ниуком случају не може бити грађевина од брвана, за коју се обично каже да је од трошне грађе, или од слабог материјала, што овде није случај.

Из архивских података који су сакупљени у поменутој *Споменици Саборне цркве*, извлачимо и оне појединости из којих се још боље види да је стара Београдска црква била зидана грађевина, за коју су 1836 године припремани планови, вршене погодбе и вођена преписка са кнезом Милошем, у вези са њеном темељном оправком до које и није дошло, јер је било одлучено да се ова црква сруши и на њеном месту подигне нова — данашња Саборна црква.

Те године, с пролећа, митрополит Петар Јовановић упутио је кнезу Милошу две предрачунске понуде: „Трошак око оправљања износи по счисленију зидара земунског 17.850 фор. сребра а

по счисленију Инцилира нашег 15.159 фор. сребра“.¹¹ То би свакако претстављало и сувише високе цене за оправку једне дрвене цркве, када се зна да су просечне оправке ове врсте стајале око 500 гроша. Од Кнеза је тражена и дозвола за набавку креча и песка — материјала који је у веома малим количинама потребан за оправку дрвених цркава тако да не верујемо да би се за те ситнице и тражила кнежева дозвола. И из једног другог митрополитовог писма закључујемо да је у питању била оправка зидане, а не дрвене цркве, јер је речено да „нико не може знати, да се онда, кад се стариј кров с ње скине, и малтер с поља обије, неће показати такве пукотине и недостатци, због који неозможмо било оправљати је, без коначног из нова зидања“.¹² У то време није био обичај да се брвнаре споља лепе малтером.

Када је јуна месеца свима већ постало јасно да би оправка била бесми-

слена и да ће морати доћи до зидања потпуно нове цркве, испитани су стари темељи. Том је приликом утврђено да је темељ „веома добар“ и да се, према томе, на њему може зидати нова црква.¹³ Тешко је веровати да би темељи једне оронуте цркве брвнаре били способни да носе масивне зидове једне нове и велике, зидане грађевине. Утврђене су том приликом и цене „шта се за фат срушити се имајућег зида плаћа“.¹⁴ Маја месеца 1837 године склопљен је „контракт“ за зидање нове цркве. Утврђено је да ће Општина ископати нов темељ и дати „материјал за темељ и циглу од старе цркве“, чиме је јасно речено од какве је грађе она била сачињена. Међутим, темељи су били „тако јаки да се нису могли извадити на обичан начин, јер се малтер између камена био уабоносао“. — С тога је одлучено да стари темељи остану у цркви, а нови да се поставе око њих, с обзиром да је нова црква већа од старе.¹⁵ Овим нам је у исто време разјашњен и запис са часне трпезе данашње Саборне цркве, који помиње Мита Петровић.¹⁶ Само што данашњи жртвеник није на месту на коме се налазила дрвена, већ дрвена ја — стара црква београдска.

Сви наведени подаци који говоре о разноврсним конструктивним тешкоћама које су се јављале у вези са обновом Београдске цркве, убедљиво доказују да она није могла бити дрвена.

Па ипак, постојала је и једна мала дрвена црква. Чим је улето 1836 године дефинитивно приступљено рушењу старе цркве, подигнута је у непосредној околини једна привремена дрвена црквица. То је учињено зато да Београд не би ма и за кратко време остао без храма, с обзиром да црква св. Марка на Ташмајдану још није била завршена. О тој, овога пута заиста дрвеној црквици, налазимо нешто мало података, изгледа, само код Јована Хаџића, који је био познат под псеудонимом Милош Светић. Сећајући се 1836/7 године, он је 1864 записао само ове речи: „Велика

црква стара била је срушена; служба се служила у црквици од дрва и дасака склопљеној у авлији митрополитовој... у цркви је ипак стариј учитељ Миша појао, док нису после богослови прихватили“.¹⁷

Види се да је ова дашчара, у дворишту ондашње Богословије, на месту где се сада налази Француска амбасада, имала само привремен карактер. Та црква, која је уствари била капела, морала је, грубо речено, пре потсећати на какву бараку но на цркву која би имала ма каквих архитектонских или којих других претензија. Судаћи по поменутој забелешци, она је по свој прилици била подигнута улето 1836 године када се отпочело са рушењем Београдске цркве, а могла је послужити све до јесени 1845 године, када је завршена и освећена Саборна црква. Према томе, могла је бити у употреби нешто више од девет година.¹⁸

*

Из свега изложеног, јасно се види да је стара Београдска црква из осамнаестог века била зидана грађевина. Од брвана су пак биле црква из 1808, коју је забележио Каменски и за коју се не зна где јој је тачно било место, као и она капела поред срушене Београдске цркве, између 1836 и 1845 године, о којој пише Хаџић у свом дневнику. По свој прилици, ове су дрвене црквице и довођене у везу са старом Београдском црквом, за коју неки погрешно сматрају да је била од дрвета.

Нема никаквих остатака од поменутих двеју београдских цркава брвнара. Нису нам се сачували ни темељи нити нам ма и најмања камена или друга каква белега показује место некадашњег олтара. Једина два сведока да је и Београд некада имао дрвене цркве, те цркве брвнаре тако карактеристичне за време борбе народа за ослобођење од Турака, јесу, изгледа, шури записи Димитрија Николајевића Каменског и Јована Хаџића.

НАПОМЕНЕ

¹ Арх. Д. Ст. Павловић, Један споменик наше културе о коме се мало зна — Цркве брвнаре, *Гласник Српске православне цркве* 11—12, XXXV, Београд 1954, 135.

² Мита Петровић, *Финансије и установе у обновљеној Србији до 1842*, I, Београд 1899, 769, 770.

³ Јоаким Вујић, *Путешествије по Србији*, I, СКЗ. 66, Београд 1901, 23.

⁴ Др. Радослав Марковић, *Задужбине Кнеза Милоша, Просветни гласник III—IV—V*, 3—5, Београд 1942, 123.

⁵ Димитрије Николајевић, *Бантиш-Камениски, Путовање по Србији 1808 год., Путовања по јужнословенским земљама у XIX веку*, Етн. књ., Београд 1934, 21.

⁶ Душан Ј. Поповић, *Србија и Београд*, СКЗ, Поуч. XII, Београд 1950, 332.

⁷ Душан К. Петровић, *Споменица Саборне цркве у Београду 1845—1945*, Београд 1944, 42 (рукопис из архива Саборне цркве).

⁸ Јоаким Вујић, *наведено дело*, 23.

⁹ Душан К. Петровић, *наведено дело*, 11.

¹⁰ Ото Дубислав пл. Пирх, *Путовање по Србији у години 1829*, Београд 1899.

¹¹ Душан К. Петровић, *наведено дело*, 44.

¹² Исто, 47.

¹³ Исто, 48.

¹⁴ Исто, 52.

¹⁵ Исто, 55.

¹⁶ Мита Петровић, *наведено дело*, 770.

¹⁷ Др. Јован Хацић (Милош Светић), *Огледало србско*, II Спомени из мога Дневника, књ. I, Н. Сад 1864, 39.

¹⁸ Арх. Д. Ст. Павловић, *Старе цркве брвнаре у Србији, Музеји 6*, Београд 1951, 114; Д. Ст. П., *Некадашње цркве брвнаре, Археолошки споменици и налазишта у Србији II, Централна Србија, Грађа X*, Археолошки институт Српске академије наука, Београд 1956, 230.

ÉGLISES EN BOIS À BELGRADE

D. ST. PAVLOVIĆ

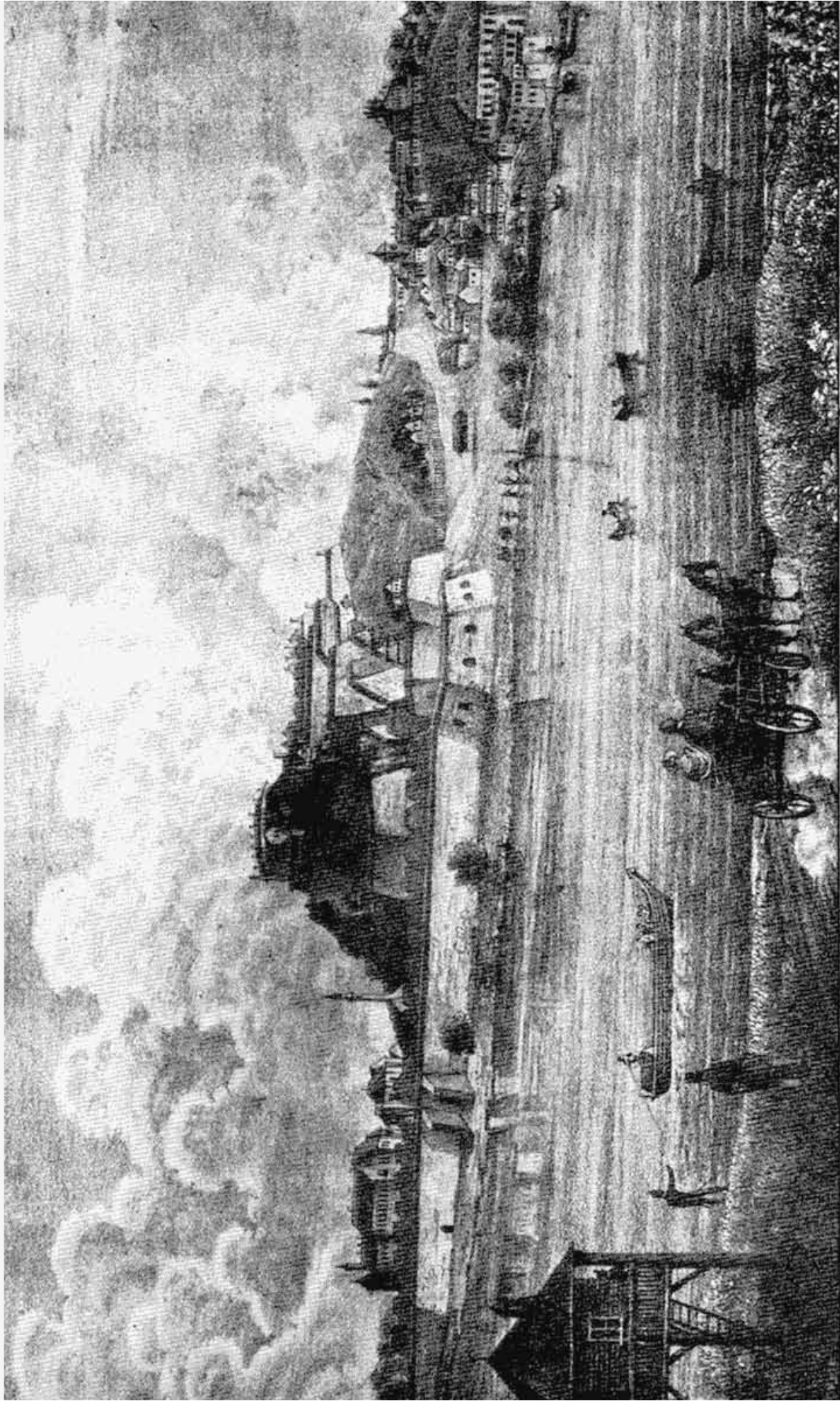
De l'avis général, l'ancienne église de bois à Belgrade, une des rares églises de ville de ce genre en Serbie, représentait en fait la Vieille église de Belgrade, celle qui existait à la place de la cathédrale actuelle construite en 1845. Toutefois, sur la base de la documentation provenant des archives et d'autres sources du temps de l'occupation autrichienne de la première moitié du XVIIIème siècle, où fut construite la Vieille église, ainsi que des Sources de l'époque du prince Miloš cent ans plus tard, époque où eut lieu une correspondance abondante sur les possibilités de reconstruction de l'église et, enfin, sur la décision de sa démolition, on peut conclure qu'elle ne pouvait être en bois, ainsi que Mita Petrović, le Dr. Jovan Erdeljanović, le Dr. Radoslav Marković et d'autres chercheurs le croyaient. Les dimensions de cette église, ses fondations, ses murs et ses voûtes indiquent nettement que ce fut un bâtiment massif en briques. Ce n'était pas une petite église en bois, pareille aux modestes temples de campagne dispersés dans toute la Serbes.

Le voyageur Brantiš-Kamenski Nikolajević mentionne avoir vu à Belgrade, en 1808, une petite église en bois. Il s'agit certaine-

ment d'une autre église. Une autre note, tirée du journal de l'écrivain Jovan Hadžić (Miloš Svetić) datant de 1836/7, nous apprend qu'à la suite de la démolition de la Grande église ancienne, la messe fut servie »dans la petite église de bois et de planches élevée dans la cour du métropolitain«. On peut en conclure que cette baraque, élevée à la place de l'actuel bâtiment de l'Ambassade de France, n'avait qu'un caractère provisoire. Par conséquent, elle a probablement été construite en 1836, époque où fut entreprise la démolition de la Vieille église et n'a pu servir que jusqu'en automne 1845, date à laquelle la nouvelle église fut terminée. Etant donné qu'à l'époque l'église Saint-Marc n'était pas encore terminée, cette petite église provisoire fut pendant un temps, relativement court, la seule église orthodoxe à Belgrade. C'est de là que vient probablement cette confusion entre l'ancienne Grande église et la petite chapelle en bois.

Illustration dans le texte:

Fig. 1 — L'Église de Belgrade, lithographie en couleurs, oeuvre de Kvitzov de 1856.

Изглед Београда у првој половини XIX века, гавира. (Из збирке Музеја града Београда).
Aspect de la ville de Belgrade, première moitié du XIXème siècle, gravure. (Collection du Musée de la ville de Belgrade).